EMLÉKEZÉSEM TISZA ISTVÁN GRÓFRÓL

IRTA:

JAKABFFY ELEMÉR DR.

NYOMATOTT HUSVÉTH ÉS HOFFER KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
LÚGOSON

Tíz esztendeje immár, hogy búcsút vettem a magyarországi közélettől. Az 1918. évi őszirózsa-forradalom már nem talált a magyar fővárosban, az összeomlás előtt október 16-án töltöttem itt még néhány órát, amikor a magyar delegáció külügyi bizottságának drámai fordulatokban gazdag üléséről Bécsből hazatértem. Ezen a napon, a déli órákban szorítottam utoljára kezet Tisza István gróffal, a magyar nemzet legjellegzetesebb képviselőjével és tragikus mártírjával.

Amikor ennek a nagy férfiúnak hala Iáról értesültem és szülővárosomban az összeomlás súlyos következményeit, a forradalmi zavarokat, a szerb, majd francia megszállást tapasztaltam, szinte vágytam a csendes órák után, amelyekben a múlt emlékeit felidézhettem és lelki szemeim elé állíthattam azt a férfiút is, akit orozva meggyilkolhattak bár, de történelmi nagyságát meg nem semmisíthették.

Ezek a csendesebb órák érlelték elhatározásomat: papírra teszem emlékezéseimet, mert hiszen közöttük akadhatnak olyanok, amelyek — ha csak valamelyes! is — uj színnel gazdagíthatják Tisza István gróf nagyszerű jellemrajzát.

Úgy olvastam, Olaszországban nem rég törvényt alkottak, amely szerint szobrot csak azon nagyoknak állíthatnak, akik legalább is tíz éve már kiléptek az élők sorából.

Tíz év valóban elég ahhoz, hogy a rajongásig szeretett vagy kimondhatatlanul gyűlölt politikus is — ha benne erő volt és Isten lakott — történelmi alakká váljon. Ezért, amikor most feljegyzéseimet nyilvánosságra hozom, már nem a rajongásig szeretett pártvezéremnek, hanem a magyar nemzet egyik legnagyobb fia emlékének hódolok.

I.

Széll Kálmán miniszterelnök beadta lemondását.

A szabadelvű pártnak az a csoportja, melyhez atyám is tartozott, örvendett bukásán, mert úgy érezte: a folytonos megalkuvás az ellenzékkel és a többségnek szavazógéppé sülyesztése az ország érdekében

nem áll. Ezen csoport tagjai erős kézben óhajtották az ország kormányát és úgy véllek, ezzel az erős kézzel Tisza István gróf rendelkezik.

Tisza a kormányalakításra megbízást is kapott, de azt csakhamar visszaadta, mert életképes kabinetet alkotni nem tudott.

Tiszának ez az első politikai kudarca jelentékeny benyomást tett reám, aki már 1898 óta a képviselőház karzatáról figyeltem a magyar közéletet. Tisza helyett Khuen-Héderváry Károly gróf alkotott ekkor kormányt, de őt csakhamar megbuktatta a klopii hadparancs és így végre is Tisza István került a miniszterelnöki székbe.

Ettől a naptól aligha mondott Tisza a képviselőházban egy beszédet is, melyet végig nem hallgattam, vagy olvastam volna. Meggyőződésemmé vált, hogy az ő politikája az igazi magyar, mely nem a lehetetlent kívánja, hanem a nemzet valódi érdekeit szolgálja. Ezért elkeseredetten figyeltem azt a hajszát, mely nemcsak politikája, de személye ellen is irányult s mely végül is az ő és általa a szabadelvűpárt bukásához vezetett.

1905 január 26-án este 9 órakor is ott voltam még; a budapesti Lipót-utcai vá-

rosháza helyiségeiben, ahol Tisza és Andrássy közt folyt az undorító fegyverekkel megharcolt választási küzdelem. És bár itt Tisza győzött, az országból érkezett hírek már ekkor bizonyossá tették: Tisza egyidőre leszorult a vezető polcról.

Az a jelenet azonban, melynek még 1904 december 13-án tanúja voltam, amikor Tisza az ellenzék által szétrombolt képviselőházba lépett és a pusztítást a legnagyobb nyugalommal, gúnyos mosollyal nézte, az ellenzék üvöltése pedig egy pillanatra sem zavarta meg, meggyőzött arról, hogy politikai pályája végétől még igen messze áll.

Ezen az emlékezetes ülésen a szétrombolt elnöki emelvény és padok között az ellenzék tagjai hangosan kiáltozták, hogy Perczel Dezsőt, a képviselőház elnökét, a „zsebkendő lovagot” a teremben meg nem tűrik, jöjjön helyette és nyissa meg az ülést Jakabffy Imre, az alelnök. Tisza felszólította Perczelt, nyissa meg az ülést. Az elnök azonban, hivatkozással arra, hogy az emelvény szét van rombolva, nem tett eleget kívánságának. Atyám délután elmondotta, hogy Tisza Perczel szavai után olyasféle megjegyzést tett, hogy „tudomása szerint a házszabályokban sehol sincsen meg-

írva, hogy az elnök csak a magas pódiumon ülhet.” Az ülés tehát elmaradt. Én pedig a délután folyamán közöltem atyámmal meggyőződésemet: ha Perczel Dezső másnap sem elnököl, hanem ő foglalja el az elnöki széket és ezzel az ellenzék kívánságának eleget tesznek, a szabadelvűpárt egészen bizonyosan megbukott.

December. 14-én reggel fél kilenckor Perczel Dezső levelet küldött atyámhoz, melyben rosszullétére való hivatkozással felkéri az aznapi elnöklésre.

Nyilvánvalóan állott előttem, atyám pártot temet a Házban. Már jóval tiz óra előtt az ülésterem zsúfolásig megtelt. A karzatról figyeltem, mikor Rakovszky István értesítette a teremben ülőket, hogy atyám kerül az elnöki székre. És amikor valóban pont tíz órakor a terem jobboldali ajtajában megjelent és fölhaladt az elnöki emelvényre, az egész Házban olyan néma csend támadt, mint amilyent a temetés áhítata kíván.

Tisza is helyére jutott anélkül, hogy bárki csak egy korholó szót, vagy egy megjegyzést tett volna ellene. Atyám a szokás hatalmából megrázta a csengőt, ámde szinte ijedten tette azt vissza, hiszen nagyobb csend már nem is lehetett. És ami-

kor szólásra hívta föl a miniszterelnököt, Tisza szava elakadt a nagy csendben annál a pár mondatnál, mellyel a királyi kézirat kihirdetését kérte.

Az 1905. évi januári választások kudarca után Tiszát sorra hagyták el hívei. Akik megmaradtak, fájó érzéssel látták ezt és a vezér bánatát enyhíteni igyekeztek azzal, hogy egy társasvacsorán búcsúztassák el lemondása alkalmából. Nagy örömömre szolgált, hogy a szabadelvűpárt vezérférfiai atyámat kérték fel az üdvözlő beszéd elmondására és még nagyobb volt örömöm, amikor arról értesültem: Tiszának ez a választás igen jól esett.

A beszéd megszerkesztésénél atyám segítségére voltam, elmoridása után pedig egy csöppet sem bántott, hogy a sülyedő hajóról menekülő patkánytermészetek meggondolatlannak és atyám politikai pályájára végzetesnek tartották azokat a mondatokat, amelyeket éppen az én kérésemre illesztett beszédébe.

A Fejérváry-kormány ellen Tisza az erősen meggyengült szabadelvűpártot ellenzékbe akarta vinni. Pártprogram is készült, amelynek előadójául atyámat szemelték ki, csakhogy — amint Mikszáth Kálmán egyik

gunyoros tárcájában megjegyezte — a programhoz könnyebb volt előadót, mint párthíveket találni.

Bár mindezekből Tisza időleges politikai letörését állapíthattam meg, mégis meggyőződésem maradt, hogy a magyar nemzetnek csak egy hivatott vezére van: Tisza István. Ebben a meggyőződésemben nem ingatott meg a sok-sok példázgatás, panasz és kritika sem, melyek különösen csökönyösségét és erőszakosságát húzták alá. Reám mély benyomást gyakoroltak ezek a férfias jellemvonások. Szívesen hallgattam végig többször is azokat az elbeszéléseket, melyek házasságára vonatkoztak és amelyek még édesatyjával szemben is tökéletesen határozott férfi jellemét mutatják. Tetszett nekem, amikor elleneseitől makacsságának jellemzéséül azt hallottam, hogy egy nyerges lovát addig hajtotta valami áróknak, amig az végre is tíz órai hajsza után átugrotta azt, de a kimerüléstől nyomban el is pusztult. És amiket atyám egy geszti látogatása alkalmából beszélt nekem Tiszáról, a szeretetreméltó házigazdáról, a magyar nóták kitűnő zongorázójáról, a tökéletes lovasról és kocsisról és főleg gyöngéd férjről és apáról; mindezek csak fokozták mélységes tiszteletemet.

Az első bukás után négy évet töltött Tisza politikai visszavonultságban. 1909 végén azonban ismét előtérbe lépett, amikor a koalíció szétzüllése után a király Lukács Lászlót bízta meg a kormányalakítással. Lukács a Justh-párt egy részét szerette volna a maga politikájának megnyerni, mely egy radikálisabb választói jog kilátásbahelyezésével igyekezett az önálló vám- és bankügy kívánalmát elhallgattatni. Az uralkodó kifejezett kívánságához képest azonban abban az esetben is, ha Lukácsnak sikerül a Justh-párt egyes tagjait kormányába ültetni, a belügyi tárca csakis hatvanhetes alapon álló politikusnak juthat. Ezért Lukács ezt a tárcát atyámnak ajánlotta fel.

És ekkor Tisza elkeseredetten sikra szállott Lukács egész terve ellen. Nyomatékosan kérte atyámat is, ne vállaljon szerepet, akit viszont Csáky Albin gróf, a szabadelvűpártnak legtekintélyesebb tagja, mindenképpen arra kért, álljon az ügy érdekében, még ha Tisza ellenzi is, Lukács rendelkezésére. Az őszabadelvűeknek, illetve az ezek alkotta úgynevezett Nemzeti Társas Körnek ezen belső harcában Tisza lett a győztes. Lukács vállalkozása meghiúsult és Tisza István támogatásával Khuen Héderváry Károly gróf került a miniszterelnöki székbe.

Az általa 1910. év júniusában megtartott általános választások alkalmával jutottam a képviselőházba és így most már a politikai élet fókuszából figyelhettem Tisza István egyéniségét, politikáját, emberi nagyságát.

II.

Már képviselőségem első éveiben is igen gyakran állottam azokban az érdeklődő csoportokban, melyek a Ház folyosóján és a Klub nagytermében Tisza Istvánt mindenkor körülvették, ha ezeken a helyeken megjelent. E csoportok szóvivői azonban kevesen voltak, a legtöbb képviselő vagy klubtag csak hallgatta — mondjuk — Farkas Pál kissé konfidens kérdéseit, melyekre Tisza olyan nagyszerű feleleteket adott. Két éven át én is csak a hallgatók közé tartoztam. Farkas Pált azért említettem, mert a fiatalok közül ő volt az egyetlen, aki képviselőségünknek már az első hónapjaiban Tiszával ilyen félnyilvánosság előtt szóba állani, őt szemtől szemben magasztalni és előtte politikai ellenfeleit gúnyos megjegyzésekkel lekicsinyleni merészkedett. Mi többiek egy-két ilyen körbenállás alatt megfigyelhettük, mennyire vigyázni kell minden Tisza előtt kimondott szóra, mert egy tapin-

tatlan, téves, vagy hibás megjegyzés kőnynyen finom megleckéztetést eredményezhetett. Farkas Pálnak bőven volt ilyenekben része, ő azonban nem *veüe* ezeket tragikusan, mint ahogy Tisza sem neheztelt meg soha, néha egészen merész konfidenciáiért. Hogy az ilyen megleckéztessek hogyan hangzottak, álljon itt két példa:

Tisza miniszterelnöksége idején egy alkalommal pártvacsorán voltunk a Hungáriában. Az ilyen vacsorák jellegzetességéhez tartozott, hogy a miniszterek és más politikai nagyok szétszórtan ültek a fehér asztalokhoz, hogy melléjük, vagy közelükbe egészen jelentéktelen párttagok vagy képviselők juthassanak. így történt, hogy az egyik asztalnál Tiszával szembe kerültem, jobb szomszédom pedig egy dunántúli honatya lett. Két nappal előbb Tisza Bécsben volt, hol az uralkodónak tett bizonyos kérdésekről jelentése Hogy vájjon mit végzett, erre mindannyian kíváncsiak voltunk, hiszen ez erősen összefüggött a politikai helyzettel. Tisza sok mindenről beszélt szomszédaival, az én jobboldalim pedig egyszer csak másik szomszédjával folytatott beszélgetésében ezeket mondotta: „... de Tisza meg is mondotta a királynak, hogy ...” Tovább nem

folytathatta, mert Tisza aki véletlenül nem beszélt és hozzá sem szóltak, meghallotta a szavakat és azonnal közbe vágott: Kérlek, beszéltél Te tegnap vagy ma Őfelségével? Ha tudod, hogy én mit mondtam neki, ezt csak tőle hallhattad, mert én senkinek el nem mondtam ! . . .” A kínos csendet megint Farkas Pál szava szakította meg, aki iránt bizonyára örök hálát érzett ezért megleckéztetett kollégánk.

Amikor Tisza lemondása után a Nem zeti Munkapárt már ellenzékbe jutott, tehát 1917 nyarán, mintegy negyvenen a munkapárti képviselők közül Solymossy Lajos báró vezetése alatt vacsorákra gyűltünk az Országos Kaszinó úgynevezett Steindl pincéjében. Ez olyan kis titkos társaság volt a munkapárt kebelén belül, mely tagjaitól föltétlen megbízhatóságot és úri gondolkozást kívánt, egyben nem volt túlságosan elragadtatva a munkapárt vezérkarának, főképen pedig a Vojnichoknak elhatározásaitól. Egy idő múlva Tisza füleihez is eljutott e vacsorázó társaság létezésének híre, amelyről egyik másik képviselő már azt tartotta, hogy pártrobbantás a célja. Ezért helyesnek véltük, hogy egyszer Tiszát is meghívjuk magunk közé, lássa, kik vagyunk. Ezt az al-

kalmat arra is fehasználni szerettük volna, hogy bizonyos panaszainkat a pártvezér elé terjesszük. A körünkben megjelent Tiszát Solymossy Lajos üdvözölte a fehér asztalnál és pohárköszöntője végén nagy ámulatunkra felkérte őt, mondja el bukásának „kulisszatitkait”.

Tisza még csak nem is mosolygott ezen a valóban naiv kívánságon, hanem megköszönve az üdvözlést csak ennyit mondott: „ami pedig Lajos barátunk kívánságát illeti, hát fiuk én biztosítlak benneteket, hogy nekem „kulisszáim” nincsenek.

Ezután a finom lecke után megint csak nehezen ment a panaszok előterjesztése.

III.

1912. év nyarán, azon az emlékezetes napon, amikor Kovács Gyula a képviselőházban reálőtt, vontam először magamra Tisza figyelmét. Ezen a napon ugyanis a Házban a katonai büntető perrendtartás volt napirenden, ennek előadása előtt történt a merénylet. Természetesen ilyen izgalmas pillanatok után nem akadt az ellenzékmentes képviselőházban szónok, viszont a munkapárt vezetősége szépséghibának tartotta, hogy ilyen nagyjelentőségű javaslat az elő

adás után felszólalás nélkül szavaztassák meg. Ezért felkért, hogy mint az igazságügyi bizottság tagja, aki a javaslatot tüzetesen ismerem, legalább röviden beszéljek a tárgy hoz. Vállalkoztam a feladatra. Ez volt rögtönzött szűz beszédem, melyet arról a helyről mondottam el, ahonnan néhány perccel előbb Kovács fegyvere dördült és küldötte golyóit Tisza felé. Tisza pedig az elnöki székből olyan figyelemmel hallgatta fejtege téseimet, mint akit valóban csak az érdekel, vájjon megjegyzéseim helytállók e, avagy sem. Hogy azonban mikép vélekedett erről, soha meg nem tudtam.

Egészen másképpen történt második felszólalásom alkalmával. Ez is rögtönzött volt. A nyugdíjtörvényt tárgyaltuk. A középiskolai tanárok panaszkodtak a javaslat ellen, mert ez őket a többi tisztviselőkkel szemben eddig élvezett kiváltságuktól fosztotta meg. A tanárok álláspontját Szász Károly képviselte a Házban, még pedig olyan hévvel, hogy érvelését nagyon sokan méltánytalannak tartották a lobbi tisztviselőkkel szemben. Ezért többen hangoztatták, jó volna ennek a beszédnek hatását tompítani és engem kértek, vállalkozzam erre a feladattra. A Ház olyan tetszésnyilvánítással

fogadta felszólalásomat, amilyent magam sem reméltem. Este atyám közölte, hogy Sándor János (Tisza sógora) szerint, Tisza a családi ebéd alkalmával is megemlékezett felszólalásomról és azon reményének adót kifejezést, hogy belőlem még komoly parlamenti tényező lesz.

Beszédem elhangzása után néhány napig nem voltam a Házban. Amikor ismét megjelentem ott, egy erős kéz fogta meg hátulról a vállamat. A Tiszáé. „Elemér még nem is volt alkalmam — így szólított meg — hogy meggratuláljalak múltkori igen ügyes felszólalásodért. Őszintén szólva egy kissé féltem, amikor szólásra jelentkeztél, mert az emelvényről láttam, hogy Ti ott a sarokban nagyon elégedetlenkedtek Károly dicshimnuszai miatt és attól tartottam, elfog a szenvedély a tanárok ellen. Dehát nagyon jó volt, igen ügyesen találtad el a hangot.” Ez volt az első elismerés, melyet Tisza nekem juttatott. Nemsokára azonban — hogy úgy mondjam — nézeteltérés keletkezett közöttünk. A választójogi javaslatba Tisza a harmincéves korhatár fölvételét követelte. A kiküldött bizottság ezt megszavazta és a javaslat ezzel került a Ház elé. Ezt a retrográd lépést a leghatározottabban elleneztem.

Ezért távol tartottam magam az ülésektől, sőt Budapestről is elutaztam A pártvezetőség többször sürgönyzött értem, sőt a végén erélyes hangon követelte: jelenjek meg a szavazásnál.

Ekkor felutaztam és Khuen-Héderváry pártelnöknek, valamint Sándor János alél nőknek bejelentettem, hogy feltétlenül a harmincéves korhatár ellen szavazok, ha pedig ezért kirekesztenek a pártból,lemondok mandátumomról. A pártvezérek, sőt a fiatalok közül is többen, így Rakovszky Iván kapacitálni igyekeztek, én azonban tántoríthatatlan maradtam. A választójogi javaslat munkapárti bírálói három csoportban foglaltak helyet a Házban. (Az ellenzék még mindig távol tartotta magát a tárgyalásoktól.) Az egyik csoportban ültek a szászok, a másik Hegedűs Lóránt körül alakult, aki fel is szó lalt, a harmadik a Ház középmezőjén csoportosult. Itt ültem Blanár Béla, Varga Gá-|bor, Worasitzky János gróf, Rosenberg Ignác, Jákóy Géza stb. „elvtárs" társaságában. Lehettünk e helyen vagy tizenöten. Mielőtt a híres szakasz szavazásra került, az ülés megnyitása előtt Tisza a Ház közepéről fölfelé indult a középfolyosón a kijárat felé. Mikor hozzánk ért, megállt néhány pillanatra

és meglehetősen izgatott hangon a követ kezőket mondotta: „Ha sokan lesztek, akik a korhatár ellen szavaztok, lemondok a Ház elnökségéről, mert a kérdést olyan jelentőségteljesnek tartom a jövőre nézve, hogy ettől nem tágíthatok.” Ezzel tovább ment- Varga Gábor hozzám fordult: „Hát most mit tegyünk? Talán menjünk ki?”

— „Én itt maradok, — feleltem — hiszen éppen Tisza volt az, aki néhány nap előtt megleckéztette Návayt, hogy politikai véleményének nem a Ház nyílt ülésén adott kifejezést.”

Ellene szavaztam tehát a harmincéves korhatárnak a Ház nyílt ülésén, noha atyám akkor belügyi államtitkár volt. Az ellenzéki lapok természetesen nagy örömmel adtak hírt erről a „tettemről”, mint a helyzet jellemzőjéről.

Ezekután természetesen azt hittem, Tisza neheztelését végleg magamra vontam- Rövidesen meggyőződhettem, hogy tévedtem. Néhány hét múltán, mint a választójog büntetőjogi védelméről szóló törvényjavaslat előadója ismét érintkezésbe jutottam Tiszával az igazságügyminisztériumban megtartott szaktanácskozáson, A minisztérium egyik-más k kodifikáló tisztviselőjét megle-

hetősen feszélyezte Tisza jelenléte, miután azonban a harmincéves korhatárnál tanúsított magatartásomat ösmerték, közülük több ben engem kérek, hogy véleményüket én adjam elő Tiszával szemben. Erre is vállal koztam és csodálatosképpen Tisza olyan kitüntető előzékenységgel bánt ekkor is velem, hogy utólag egy kissé szégyellem, mert meggyőződésemmé vált, hogy Tisza az én agyamban keletkezetteknek gondolhatta az előadott érveket, holott idegen tollakkal ékeskedtem és talán ez téveszthette meg képességeim felől.

További jóindulatáról még inkább meggyőződhettem az esküdtszék reformjánál a Házban elmondott beszédem után, amikor nemcsak elsőnek gratulált, hanem — amint később hallottam — a Ház folyosóján is nagyon megdicsért. Néhány hét múlva a vasutasok szolgálati rendtartásáról szóló törvényjavaslat előadójaképpen ugyancsak elismeréséhez jutottam.

Ezeket a dicsekvéseket azért rögzítem íe a nyilvánosság előtt, hogy igazoljam, nennyire téves volt azok felfogása, akik szerint Tisza vak engedelmességet és gonlolkozásnélküli őt-követést kívánt azoktól, kiket maga köré sorakoztatott. Ha ez tény-

leg jellemvonása lett volna, úgy engem soha szerephez nem juttat és nem emelt volna a fiatalok között úgy, ahogy azt kevéssel tette.

IV.

1914 március 1-én este, amikor a pártkörben az igazságügyi bizottság megbízásából egy kisebb törvényjavaslatot kellett előadnom, Tisza hozzám a következőképpen szólott: „Miután holnap az Adria-szerződés vitája előreláthatólag befejezést nyer, a nemzetiségi vitát kezdjük meg a Házban. Arra kérlek, szólalj föl ebben elsőnek és pártunk részéről nyújts be egy határozati javaslatot, amelynek értelmében a Ház tudomásul veszi Bujanovics interpellációjára adott válaszomat.” Meglepődötten köszöntem meg ezt a megbízást. Azonnal eszembejutott, hogy csak egy éjjel áll rendelkezésemre a beszéd elkészítésére, már pedig a nemzetiségi kérdést akkor sem íáttam olyan egyszerűnek, hogy erről ennyi idő alatt beszédet készíthessek, sőt az ebben követendő politikai irányt egy határozati javaslatban le is szögezzem. Arra kér tem tehát Tiszát, legalább a határozat javaslat szövegéhez adjon némi utasítási Tisza ekkor egy kis papírlapot vett elő

arra néhány sort reá irt és azt átadta azzal, hogy amint láttam, gyorsan dolgozott és így arra kér, korrigáljak a szövegen belátásom szerint.

Én korrigáljam meg Tiszát! Ez szinte hihetetlennek hangzott és mégis megtörtént.

Az emlékeim között őrzött kis cédula igazolja: megtettem és volt bátorságom, hogy ezt másnap reggel Tiszával közöljem. Tisza bejelentésemet helyeslőleg tudomásul vette és megint nem neheztelt merészségemért.

A nemzetiségi kérdésben ilyetén megszerkesztett határozati javaslat, amíg egyrészről kimondotta, hogy a képviselőház a magyar nemzet évezredes tradíciójához hiven, tántoríthatatlanul ragaszkodik az állam egységéhez és nemzeti jellegéhez, másrészről kifejezte azon kívánságot, hogy nemzetiségek necsak a jogegyenlőség kedvezményében részesüljenek, hanem a kormány minden lehetőt kövessen el, kulturális és gazdasági fejlődhetésük érdekében.

Fájdalom, az elfogadott javaslat szellemében a kormány már nem működhetett, mert néhány hónap múltán kardra kellett bíznia az egység és nemzeti jelleg megvetését is.

V.

A háború első éveiben a rendkívülien elfoglalt miniszterelnökkel alig érintkeztem. Ha katonai szolgálatom félbeszakításával a fővárosban megjelentem, többször figyeltem meg, hogy a harctéri különböző események milyen szemmellátható hatást gyakoroltak Tiszára. Ezek közül legjobban megkapott az, mely nála 1914 december elején az arangyelováci katasztrófa után (mikor csapatainknak Szerbiából ki kellett vonulniok) jelentkezett. Mi képviselők még semmit sem tudtunk a történtekről, amikor Tisza a klubba érkezett. A szokásos kör ekkor is megalakult, de azonnal észreve hettük, valami nagyon komoly dolog tőr fenhetett, mert a beszélgetés minduntalan megakadt és Tisza sokszor percekig elgondolkozott, hogy mire terelje a szót.

Még egyszer láttam ilyennek Tiszát, a lucki vereség után. Ellenben felejthetet len emlékem marad az a meghatottság mellyel a gorlicei áttörést jelentette a Ház nak. Láttam könnyezni és elcsukló hangj, igazolta: valóban átérezte az esemény nag; horderejét.

Külpolitikai vonatkozású beszélgetést ritkán folytattam Tiszával. De emlékszem

hogy amikor tudomásunkra jutott Bulgária csatlakozása a Központi Hatalmakhoz és ezt diplomáciánk meglehetős sikerének jeleztem, Tisza így válaszolt: Ha a mi hős katonáink nem verekednének olyan nagyszerűen, mint ahogyan teszik, akkor Bulgária aligha csatlakozott volna. És ez esetben a mi diplomatáink volnának a szamarak, így pedig elismerés jár nekik. Az orosz forradalom kitörésekor, midőn még biztos híreink nem voltak, azon meggyőződésének adott velem szemben kifejezést, hogy az egész forradalmat az angol diplomácia csinálta. Talán elérkezik az idő, mikor a történetírás is ezt állapítja meg.

Egy alkalommal Olaszországról beszéltünk. Ekkor elmondotta, hogy amikor már Olaszországgal hadiállapotban voltunk, egy budapesti előkelő szabadkőműves (akit meg nem nevezett) arra kérte, tegye lehetővé számára Svájcon át a Rómába utazást, mert az odavaló páholytól értesítést nyert, hogy Sonnino külügyminiszter szeretne általa Tiszának üzenetet küldeni. Az utazás megtörtént, még pedig úgy, hogy az illető csak egy éjjelt tölthetett Rómában. Sonnino hajnali két órakor fogadta, majd haladéktalanul megint vonatra ültették és a határig

kísérték. Az izenet szerint Sonnino arra kérte Tiszát, válassza el Magyarország sorsát Ausztriáétól, mely esetben Olaszország Magyarországot mindenben támogatni fogja. Tisza ezt az elbeszélései a következőkép fejezte be: „Mikor ezeket elmondottam szegény öreg uramnak, jót nevetett Sonnino tájékozatlanságán, hogy éppen nekem tesz ilyen ajánlatot”.

VI.

Amint említettem, a nagy lelki emóciók, melyek nemzetféltésből Tiszánál jelentkeztek, rajta észrevehetőek voltak. Soha sem tudott olyan hideg diplomata nyugodtságot mutatni, mint amilyent például Burián bárónál, vagy sokszor Khuen Héderváry grófnál láttam. De lelki emócióit csak akkor vehettük észre, ha nemzetféltésből keletkeztek. Ellenben a legcsodálatosabb nyugalmat tanúsította mindenkor, ha a maga léte, élete veszélyben forgott.

Mind a két ízben jelen voltam, amikor a képviselőházban merényletet kíséreltek meg ellene. Az első alkalommal Kovács Gyula lőtt reá, de a két golyója nem talált. Tisza ekkor felállt az elnöki székből, hogy lehetőleg nagyobb célpontot adjon, mert a pulpitus ülő helyzetében meglehetősen el-

takarta. Ennek dacára Kovács következő golyója is a fába fúródott. Ekkor a fegyvert maga ellen fordította, a képviselők pedig reárohentak és letiporták. Tisza ennek láttán reájuk kiáltott: „ne bántsátok, hisz meglőtte magát !”.

Amikor a frontról hazajött huszáraltiszt sütötte reá szolgálati fegyverét, még mosolyogni is láttam. Amióta szeméből kioperálták a lencsét, Tisza kétféle szemüveget használt. Az egyikkel olvasott, a másikkal a távolba nézett. Az altiszt első lövésének eldördülésekor Tisza éppen olvasott. Én a lövés után azonnal Tiszára néztem és ekkor láttam, amint nagy nyugalommal szedi le szemüvegét és rakja helyébe a másikat. Közben eldördült a második lövés. Tisza elmosolyodott, ahogy maga elé nézett. A merénylet idején Batthyány Tivadar beszélt. Meg nem zavarodottan folytatta szavait, mintha mi rendkívüli sem történt volna. Rövidesen azonban befejezte beszédét, az elnök pedig szünetet rendelt el. A képviselők elhagyták helyeiket, Tisza is kifelé igyekezett a Házból. Amint kellettem elhaladt, mosolyogva így szólított peg. „Láttad a tigrist?” Nem értettem e cégjegyzést, ezért megkérdeztem, milyen

tigrisre gondol ? „Hát Károlyi Mihályt, — magyarázta Tisza, — aki az első lövés után a pad alá bújt”. (Károlyi ugyanis a román hadüzenet előtt egy képviselőházi beszédében kijelentette, hogy ha a románok Erdélybe merészkednek, „tigrisek” leszünk.) E magyarázat után tudtam, min mosolygott a második lövés után a célbavett Tisza István.

Lehet, hogy voltak már, akik épp oly nyugodtan néztek az elmúlás elé, mint ő, de nyugodtabban aligha gondolt a halálra bárki is. Az isteni Gondviselésbe vetett pozitív hite annyi lelkinyugalmat juttatott számára a legnagyobb veszélyekben is, amennyit csak kevesen szerezhettek meg.

Kétszer beszéltem Tiszával a halálról.

Stürgh gróf osztrák miniszterelnök meggyilkoltatása u'án néhány nappal valami ügyben magához kéretett. Tárgyalásunk után szóba kerültek az osztrák viszonyok is. Ekkor azon véleményemnek adtam ki fejezést, hogy nagy szerencsétlenségnek tartom Stürgh elmúlását. Tisza szinte elér zékenyülten a következőket mondotta „Nagyon értettük egymást Károllyal, rendkívül korrekt kolléga volt. Mind a keltei tudtuk, hogy meg fognak gyilkolni, de én

azt hittem, előbb rajtam lesz a sor”. Soha még ilyen őszinte, de egyben megható nyilatkozatot nem hallottam.

1917 nyár végén Tisza bevonult és a frontra készült. A párt tagjai mindenáron visszatartani igyekeztek. Természetesen arról senki sem szólott, hogy az életét féltjük. Tudtuk: ezzel a vallomással őt vissza nem tarthatjuk. Pártszempontokat toltunk tehát előtérbe, de minden hasztalan volt. Egy társasvacsora alkalmával nekem jutott osztályrészül, hogy Tiszát búcsúztassam és mégegyszer kifejezést adjak kérésünknek: maradjon közöttünk. Tisza rendkívül szívélyesen válaszolt szavaimra, megemlítve, hogy jól tudja, ha nem is mondjuk, hogy azért akarjuk a frontról visszatartani, mert félünk, hogy ott valami baja esik. „Pedig biztosítlak — folytatta — az Albrecht-úton is meghalhat az ember, nemcsak a lövészárokban. A múltkor, mikor az autóm hátuljára zuhant a leomló kőfal, palacsinta lett volna belőlem, ha egy pillanattal később érek a helyhez.” Tisza e szavaira nagyszerényen jegyeztem meg: Kegyelmes Urunknak valamivel könnyebb a helyzete, mint a párt katholikus tagjainak, mert mint kálvinista hisz a predesztinációban, mi ellen-

ben azt tartjuk, hogy mégis csak valamivel biztosabb az ember élete az Albrecht-úton, mint a Doberdó lövészárkában.

Az, hogy politikájáért, illetve hazájáért minden percben halni kész volt, nemcsak nyugodttá, de sőt vakmerővé tette őt. A legizgatottabb közhangulatban, amikor a demagógia ellene felkorbácsolta az utca hangulatát, nyugodtan járt-kelt, ott ahol mindenki őt szidta és szinte rossz néven vette barátaitól, ha kérték, tartózkodják e szinte provokatív viselkedéstől.

Jellemző eset a következő volt: 1912 június 4-ike után, mikor rendőrökkel és katonákkal vezettette ki a képviselőházból az engedetlen ellenzéki tagokat, Boda Dezső főkapitány intézkedett, hogy amint Tisza elhagyja a Házat, őt mindenfelé két detektív kísérje. Tisza észrevette ezt és kérte atyámat, mint Boda felettesét, rendelje le ezt a kíséretet. Atyám őszintén megmondotta Tiszának: ezt nem teheti, mert hisz mint a belügyek vezetője ő is felelős életéért. Tisza nem szólt semmit, ellenben a képviselőház egy hátsó ajtaján kiment az épületből. Néhány perc múlva a Ház folyosóján időző főkapitányt valamelyik szabadságtéri telefonállomásról értesítették:

Tisza ott sétál és a detektívek hiányzanak mellőle. Amint visszajött, atyám szóvá tette előtte ezt az ügyet és bár humorosan, de figyelmeztette, hogyha megismétli tettét, kénytelen lesz az összes ajtókhoz rendőröket állíttatni és azoknak meghagyatni, hogy azonnal tegyenek jelentést a „kegyelmes úr szökési kísérletéről”"

VII.

Tisza legsajátságosabb tulajdonsága volt, hogy szinte állandóan párhuzamos munkát végzett. A Ház ülései alatt aktákat intézett, emellett a szónokok minden szavát figyelte, időnként egy-egy szót papírlapra is jegyzett, azután ismét folytatta az aktaolvasást, ennek dacára a szónok beszéde után nem egyszer azonnal megadta a szükséges választ. Még olyan esetekben is, amikor más minisztert érintett a bíráló felszólalása, Tisza minden téves állítást vagy megjegyzést észrevett az aktaolvasások közben is. Emlékszem, egy alkalommal Szterényi József tartott nagyszabású beszédet. Tisza egyik iratot a másik után szignált, egyik-másikra megjegyzéseket irt, azután visszarakta a papirosokat a nagy aktatáskába. Szterényi a többek között ezeket mondotta: „Amikor Bulgáriában Kaulbarst

tábornok politikai irányváltoztatásáról értesítette Andrássy Gyula külügyminisztert . . . Ekkor Tisza közbeszólt: „Andrássy Gyula akkor már nem volt külügyminiszter !” Szterényi visszafelelt, de igenis ő volt. Az ifjú Andrássy Gyula vetett véget a vitának e szavakkal: „Tiszának igaza van, atyám már nem volt külügyminiszter”.

Beszéde befejeztével Szterényi Tiszához sieett és megkérte, engedné meg, hogy a gyorsírói jegyzetekből ezt az egész gikszerét kitörölhesse, hogy nyilvánosságra ne kerüljön. Magátólértetődően Tisza ehhez a legkészségesebben hozzájárult.

Hogy mennyire figyelt minden szóra, ezt a következő igen érdekes megfigyelésem is jellemzi.

Tisza volt az egyetlen magyar miniszterelnök, aki külpolitikai nyilatkozatait nem olvasva adta elő. A többiek midőn a magyar képviselőház előtt nyilatkozniok kellett, pontosan megbeszélték szavaikat a külügyminiszterrel és hogy ne tévedjenek, felolvasták a megállapított szöveget. Tisza mindég szabadon adta elő külpolitikai nyilatkozatait is. A román hadüzenet előtt egy ilyen beszédében többek között megemlítette, hogy hiszen Magyarország nem akarta

a háborút. Beszédét délelőtt mondotta el és amikor a délutáni folytatólagos ülésen a „Pester Lloyd” esti lapjában a miniszterelnöki székben elolvasta, felugrott, a gyorsírók páholyához sietett, elrendelte, azonnal hozzák elő a gyorsírók jegyzeteit, illetve az ezek alapján lekopogtatott szöveget. Izgatottságán észrevehettem, valami jelentőséges elírás történhetett. Megkérdeztem a gyorsiroda főnökét, mi történt? A következőket tudtam meg: Beszéde elmondása után Tisza megkorrigálta a gyorsírói jegyzetek alapján legépelt szöveget. A legépelés egyszerre négy példányban történt indigó használatával. Tisza a felső szöveget olvasta és amikor látta, hogy beszédében csak Magyarországról szólt, mint amely a háborút nem akarta, e szó elé odaírta Ausztriát és ezt a szót egy vonással behúzta a Magyarország szó elé. Az alulfekvő lapokon azonban a papír elcsúszott, ez a vonás kitörölte Ausztriát, ellenben aláhúzta Magyarországot. Miután pedig a délutáni sajtó és a kőnyomatosok ilyen indigós szöveget kaplak, a „Pester Lloyd” esti lapja ritkított betűkkel szedette, hogy Magyarország nem akarta a háborút, elhagyva természetesen az áthúzottnak látott Ausztria szót. Ettől

ijedt meg Tisza és ezért intézkedett azután, hogy még a délután folyamán sürgönyöket menesszenek a központi hatalmak nagy lapjaihoz, melyekben az elírást helyesbítették. Másik jellemvonása volt, hogy a kritikus helyzetekben hihetetlenül gyorsan határozott és hajtotta végre döntéseit.

Álljon itt erre is egy kis jellemző példa: IV. Károly király koronázásakor a hitlevél átadása alkalmával a trónteremben összegyűlt képviselők és főrendek már elfoglalták helyeiket, az udvar is bevonult, a király föltett kucsmával trónján ült, előtte a hercegprímás megkezdette beszédét. Alig hangzott el néhány mondat, a gyülekezet tagjai észrevehették, a király nem a hercegprímás szavaira figyel, hanem állandóan balra tekint, Lobkovitz Zdenko herceg főhadsegéd tekintetét keresi, majd jobb kezével bal tenyerébe jelképesen ír és egész viselkedése feltűnő nyugtalanságot árul el. Még jobban meglepi a jelenvoltakat, hogy Tisza miniszterelnök a szónokló hercegprímás közelébe lép és annak valamit fülébe sug. A hercegprímás vontatottan folytatta beszédét. Szokatlanul hosszúra nyúlt ez, aminek okát a gyülekezet tagjainak nagy része csak a király távozása után tudta meg

A főhadsegéd ugyanis elfelejtette a király leírt válaszát a terembe magával hozni és ezt a mulasztását csak akkor vette észre, mikor a király nyugtalan tekintete és jelei figyelmeztették. A kritikus helyzetet Tisza ismerte föl elsőnek, megsúgta a bajt a hercegprímásnak és arra kérte, beszéljen mindaddig, amíg a királyi válaszszöveg elő nem kerül.

Erről az eseményről Tisza este a Klubban már jókedvű mosollyal szólt és rnulattatásunkra azt is elmondotta, hogy amikor Lobkovitz észrevette és megértette a király intéseit, odasúgta Hazai honvédelmi miniszternek: „Jesses ich hab' die Rede vergessen, jetzt kann ich in Pension gehen”. Mire a miniszter figyelmeztette „Geh' erst um die Rede”.

VIII.

Amíg a nemzeti munkapárt kebeléből alakultak a kormányok, parlamenti tevékenységem inkább csak törvényjavaslatok előadására és szakbeszédek elmondására korlátozódott. Amint azonban 1917 nyarán ellenékbe jutottunk, vágyam támadt, hogy én is politikai beszéddel támadjam az új Esterházy-kormányt heterogén összetételében, azért június 21-én jelentettem Tiszának,

hogy a kormány bemutatkozása alkalmából felszólalok. A munkapárt vezérkara, amely úgy szólván kivétel nélkül volt miniszterek bői állott, nem helyeselte, hogy már az első hetekben ellenzékies hangot üssünk meg. Ezt nekem is tudomásomra hozták a kegyelmesek közül többen, nekem azonban elég volt, hogy Tisza egyszerűen tudomásul vette bejelentésemet. Június 23-án mondottam el azt a beszédemet, amellyel olyan hatást értem, mint közpályámon még egyetlen eggyel sem. Utánam előzetes megbeszélésünk szerint még három fiatal tagja beszélt a nemzeti munkapártnak. Ez a mi nem várt attakunk hihetetlenül meglepte nemcsak az immár kormányra jutott eddigi ellenzékieket, de a nemzeti munkapárt vezérkarát is. Amikor másnap Tiszával találkoztam, mosolyogva fogott velem kezet és csak ennyit mondott: „Nos, hogy aludtál, te oroszlánkölyök ?”. Az egyik kormánypárti lap ugyanis nagy cikket írt ellenzékieskedésünkről ezzel a címmel: „Az oroszlánkölykök”.

Tisza tehát azonnal észrevette: ellenzékbejutásunk után bennünket fiatalokat szabadjára kell hagynia. Azonnal érezhettük, hogy szinte jól esik neki a mi merész

támadó kedvünk. És hogy néha egy-egy merészségünket a pártvezetőség bírálatában sem vette zokon, azt a következők iga zolják:

Vázsonyi Vilmos igazságügyminiszíer az indemnitási javaslatba meglepetésszerűen egy szakaszt vétetett fel, mely a bíráknak kedvezést jelentett a többi tisztviselőkkel szemben. Pártvezetőségünk úgy határozott, hogy a szakaszt leszavazzuk, hiszen tudvalevőleg a nemzeti munkapárt az Esterházy-kormány pártjával szemben az ellenzéken is többségben maradt,

A Klubban a pártvezetőség elhatározásának közlése után nagy forrongás támadt. Tudtuk, ezen tettünkért nemcsak a bírákat, de más tisztviselőket is nagymértékben ellenünk hangolja majd a kormánysajtó. A pártvezetőség főleg méltányossági és igazságossági szempontokat akart hangoztatni és Teleszky János volt pénzügyminiszter teljesen meggyőzően magyarázta, hogy kormányzati szempontból milyen helytelen pázsonyi ténye. A Klubban észlelt zúgás következtében egy ujabb pártértekezletet tartottak, ahová közülünk, a fiatalok közül is ötünket meghívtak. A sok kegyelmes közölt habozás nélkül jelentettem ki

Teleszky felszólalása után, hogy a kegyelmes urak még mindig túlságosan guvertiementálisan gondolkoznak és azt tartják, az ellenzéken is csak a tökéletesen helyeset lehet támogatni és csinálni. Mi azonban másképen fogjuk fel a dolgot. Az ellenzéken nem vehetjük magunkra a népszerűtlenség ujabb ódiumát azért, hogy a kormányt valamely bizonyos szemszögből helytelen tett véghezvitelében meggátoljuk. Tísza nyugodtan hallgatta végig fejtegetéseimet és amikor a többi fiatal is hasonlóképen szólt, a pártvezetőséggel ujabb döntési hozatott, mely szerint a parlamentben megszavazzuk a kérdéses szakaszt.

Hogy Tiszának mennyire tetszett ez a forma, melyet most már mint politikus mutattam, igazolja, hogy néhány hónap alatt beválasztatott a választójogi és pénzügyi bizottságba, nemkülönben a delegációba is.

Jellemző Tiszára, miképen juttatott a választójogi bizottság tagjai közé.

Ebben a bizottságban a munkapárt részére 28 hely jutott. Mielőtt a párt kijelölőbizottsága ülésezett, sürgönyileg a fővárosba hivatott és jelentkezésem után kö, zölte, szívesen látná, ha a bizottság tagjz lennék. Tudja azonban, hogy a választójog

kérdésben felfogásunk nem azonos és ezért mielőtt a jelölés megtörténnék, szeretné ismerni felfogásomat a Vázsonyi féle javaslatról. Én kijelentettem, hogy miként már 1913 ban, úgy most is a 24 éves korhatárt tartom helyesnek. Ha pedig a kormány úgy módosítaná javaslatát, hogy mindenkinek szavazati jogot ad, aki törvényes tankötelezettségének eleget lett, úgy ezt a javaslatot megszavaznám. Tisza ekkor megjegyezte, azt hiszi, túlságosan messze megyek. „És mit csinálnál a Károly-keresztesekkel?" kérdezte tovább. Kiskorú Károly-kereszteseknek semmi esetre sem adnék választói-jogot, mert a politikai jogok gyakorlásához nem tartom elég kvalifikációnak, ha egy fiú kitűnően tud verekedni kézigránáttal vagy szuronnyal. Ez a kijelentésem Tiszát megörvendeztette és bár hangsúlyozta, hogy ő az elv kedvéért a harmincéves korhatár mellett fog szólani, nem veszi majd zokon, ha ezt illetőleg hozzá nem csatlakozom, ,arra kérne azonban, legalább nyíltan a bizottsági ülésen ez ellen ne szóljak. Amikor ezt megígértem, közölte, hogy a bizottságba választat.

Azt hiszem, a magyar képviselőház bizottsága soha törvényjavaslatot úgy meg nem vi-

tatott, mint az erre a célra kiküldött a Vázsonyi-féle választói jogét. Még a bizottsági tárgyalások előtt mi munkapárti tagok külön értekezleteken meghánytuk vetettük az egyes rendelkezéseket és Tisza minden egyes bizottsági tagot felszólalásra kötelezett így valóban olyan nagyszerű anyagot gyűjtöttünk össze, melyet érdemes volt, a bizottság megbízásából, sajtó alá rendeznem

Tisza brillírozott a bizottságban. Első nagy beszéde ott úgy hatott, hogy ellenfelei közül többeket megingatott és tépelődővé tett. A legnagyobb figyelemmel Polónyi Géza kísérte Tisza minden szavát. Ez az öreg ravasz politikus fejébe vette, hogy segit Wekerlenek megegyezést készíteni a kormány és a munkapárt között a választójog kérdésében, amivel egyrészt szolgálatot tesz az országnak, másrészt nagyot üt két ellenfelén, Andrássy Gyula grófon és Vázsonyi Vilmoson. Polónyi célzatát hamar észrevettük és Tisza intimusai, de főleg Desbordes Ernő kérték őt, igyekezzék Polónyival szóba állni. Tisza és Polónyi közt a személyes érintkezés már igen régen megszakadt és Tiszának bizonyára nehezére esett ezen a helyzeten változtatni. Mégis, az ügy érdekében megtette. Polónyi is hatalmas beszédet

mondott a bizottságban. Másnap, amikor ülés közben az elnök egy kis szünetet adott és a képviselők a bizottsági terem közepén tereferéltek, Tisza, Teleszky, Balogh Jenő és Béla Henrik társaságában állottam, amikor arra felé jött Polónyi. Tisza — bár látszott rajta, hogy már kellemesebb dolgokat is müveit — odaszólt Polónyihoz: „Szép volt a tegnapi beszéd.” Ezzel kezet is nyújtott a bizottsági tagok által „Géza bácsinak” hívott öreg ravasznak. Polónyi meglepetten megállt, majd szólt: „Beszéd csak beszéd, itt tenni is kellene valamit. Leghelyesebb volna, ha ennek a bizottságnak a pártok által delegált néhány tagja megállapodást igyekeznék létesíteni a vitás kérdésekben, mert a választójog ügyét csak kompromisszummal lehet elintézni.” Erre Teleszky közbeszólt: MEz nem rajtunk múlik”. Polónyi pedig folytattá: „Ha Tisza ő excellenciája is úgy gondolja, indítványozni kellene egy ilyen megbeszélést.” Tisza erre kijelentette, az indítvány nem jöhet a többség, hanem csak a kormány részéről, a többség azonban meggyőződése szerint szívesen jelölne ki néhány urat az eszmecseréhez.

A társalgás véget ért, mert az elnök az ülést újból megnyitotta. Én, aki pártunktól

és a bizottság elnökétől megbízást nyertem, hogy az üléseken történtekről, amennyiben azok a nyilvánosságnak átadhatók, a sajtót tájékoztassam, szóltam Teleszkynek, hogy leadom ezt a beszélgetést. Teleszkynek nem volt kifogása és így néhány perc múlva a lapoknak a folyosón várakozó riporterei megtelefonálhatták az eseményt. Amint a terembe visszajöttem, Teleszky közölte, Tisza nem akarja a közlést. Már késő, válaszoltam, leadtam és a visszaszívás nem sok sikerrel kecsegtetne. Teleszky megjegyzésemet közölte Tiszával, aki vállat vont és még valamit mondott Teleszkynek, aki figyelmeztetett, ha ebből valami kellemetlenség támad, vállalnom kell a felelősséget.

Másnap valamennyi lap irt erről a beszélgetésről, a Pesti Hírlap pedig, mely ekkortájt a legolvasottabb volt, vezércikkben helyeselte a szóbahozott eszmét. Ez a lap jó alkalomnak találta e beszélgetést, hogy Vázsonyi intranzigens álláspontját elítélje és sürgesse: a javaslat a magyar szupremáció érdekében dolgozandó át.

Amint Tiszával reggel az ülés előtt ismét találkoztam, azon felfogásomnak adtam kifejezést, hogy a közlésnek kellemetlen következményei nem lettek. Sőt ellenkezőleg,

zőleg — válaszolta Tisza — a Pesti Hírlap egészen jól ír.

Az ülés közben az elnök megint szünetet adott és mi ismét a terem közepén beszélgettünk. Polónyi odajött és a következőket mondotta: „Tegnapi beszélgetésünk ugyan nem volt a nyilvánosságnak szánva és a közlemények a történteket sem egészen hűen adták vissza, de ha kiderült a dolog, az sem nagy baj”. Tisza erre mosolyogva megjegyezte: „Köztudomású, aki korpa közé keveredik, azt megeszik a disznók”. Béla Henrik sietett magát mentegetni, nem ő adta át a beszélgetést a nyilvánosságnak. „Én vagyok a bűnös”, szóltam közbe. „Miután azonban ez a beszélgetés szünet közben történt, nem tartottam indiszkréciónak a közlést”. Polónyi jerre megismételte, hogy hiszen rendben van, de nem mindent adtam le, ami történt, igaza volt, mert azt, amit ő szeretett volna, hogy nyilvánosságra hozzam és amiért talán Tisza nem nagyon szerette a közlést, Tisza gratulációját és kézfogását tényleg nem írattam ki a lapokban.

IX.

A választójogi bizottság egyik ülése után Tisza meghívott, jöjjek hozzá ebédre.

Ugyanebben a megtiszteltetésben részesültek Herczeg Ferenc, Almássy László, Desbordes Ernő, Szász Pál és ha jól emlékszem Bethlen József gróf. A villamoson Tisza a perronon maradt, mi többiek pedig, akik beültünk, megfigyelhettük a nagy érdeklődést, mellyel a villamoskocsi közönsége Tisza személye iránt viseltetik. Nem volt az utasok között egy sem, ki szemét többször végig ne járatta volna Tisza délceg alakján és különösen a hölgyek versenyezve keresték tekintetét. Herczeg Ferenc közelében két fiatal leány ült. Ezek is folyton Tiszát nézték és róla suttogtak. Megkérdeztem Herczeg Ferencet, mit gondol, vájjon, ha a leányok tudnák, ki ül mellettük, nem inkább reá figyelnének és az ő tekintetéért lennének hálásak? Herczeg csak ennyit mondott: „Alig hiszem, mert nekem sohasem volt szerencsém a nők körül”. Ha ezt a szerénykedése nem is vettem tökéletes igazságnak, annyi kétségtelen: ez alkalommal a politikus győzött az író fölött.

Hogy Tisza nagy hatással volt az őt személyesen nem ismerő hölgyekre is, az többször megfigyelhettem.

Egyszer a képviselőház karzatán fel. tűnően szép asszonyt vettünk észre. Fark

Pál kíváncsiskodott kilétéről és boldog volt, mikor mellette rövidesen megpillantotta Andrics Tivadar képviselőtársunkat. Amint Andrics a terembe visszatért, Farkas melegen érdeklődött a hölgy kiléte felől és kérte Andricsot, mutassa be őt. Elutasításban részesült a következő indokolással: „Hiába mutatnálak be, hiszen az a szépasszony éppen az előbb említette, hogy az egész tisztelt Házban őt csak egyetlen férfi érdekli — Tisza István”.

Éppen a miniszterelnök háta mögött ültünk, úgyhogy Tisza is meghallotta Andrics szavait, melyeket emígyen toldottam meg: „Kegyelmes Uram! Úgylátszik nemcsak a politikai életet abszorbeálja előttünk, de a fiatalságnak a karzaton sem enged sikert”. Tisza ekkor megfordult, felnézett a karzatra. Elképzelhető, a szépasszony milyen boldogan nyújtogatta gyönyörű nyakát, írnikor észrevette, hogy Tiszával róla beszéltünk és ez most reá néz, Tisza pedig rövidesen visszafordult és ennyit mondott: „Ha így van, amint azt Tivadar mondotta, akkor nem mutatkozunk be, mert ugyebár a legnagyobb bűn, egy szép asszonyt desilluzionizálni.”.

Az ülést egy anyagilag gyengén szituált erdélyi

gróf barátom, akit Tiszához rokonság fűzött, nagyon szép, de teljesen szegény leányt tett hitvesévé. A mézeshetek után a bemutató látogatások kerültek sorra. A méltóságos asszony ebből az alkalomból csak egy bordószínű kosztümöt kapott, megfelelő kalappal és így csak ezt vihette magával Pestre. Egy napon a Szentkirályi-utcában ebben az új ruhában szembe került az általa személyesen nem ismert Tiszával. Nagyon megnézték egymást és mikor már vagy öt lépésnyire voltak, a grófné visszanézett és tekintete találkozott az ugyancsak visszaforduló nagy államférfiúéval. Elpirultan sietett tovább a szépasszony a tett színhelyéről. Másnap férje közölte az aznapi látogatásokat és ezek között a Tiszáékhoz tőr ténőt is. A grófné nagy zavarba jutott és — amint nekem elbeszélte — szinte remegve lépett be Tiszáék szalonjába ugyanabban a bordószínű ruhában, melyben előző nap a találkozás történt. Tisza úgy üdvözölte, mint akit még soha életében nem látott.

Az ebéd alatt a vendégek valamelyike csodálkozásának adott kifejezést. Tisza miért éppen ide jött lakni ebbe a cifra villába, közvetlenül annak a nyári vendéglőnek szomszédságába, melyben a szociális-

ták gyülekezeteiket tartják. Tisza mosolyogva válaszolt: „Minden ilyen gyülekezés alkalmával remélem, hogy ezeket a színes ablakokat betörik és így rendes üvegekhez jutok. Dehát nekem pechem van, a háziúrnak pedig szerencséje”.

Mikor ugyanis Tisza megszűnt miniszterelnök lenni és a budai palotát el kellett hagynia, 1917 nyarán nem nagyon válogathatott a lakásokban: így került abba a városligeti villába, melyben meg is gyilkolták. Ez a villa mór stílusban épült. Egészen lehetetlenül hatottak Tisza bútorai és egyéb berendezési tárgyai a csavart oszlopok és színes ablakok között. Hiszen lakásberendezése a puritán egyszerűségnek hirdetője volt. A falakon legnagyobbrészt családi ké pek és fotográfiák, amelyekkel telerakottan állt íróasztala is. A bútorok egyszerű régi családi darabok. Érthető volt tehát, hogy ha már a csavart oszlopokat nem dönthette ki, legalább a színes ablakok pusztulását kívánta.

Az egész ebéd alatt és után a társalgás fesztelenül folyt és ebben a kegyelmes asszony is főleg politikai megjegyzéseket S it és politikusokról érdeklődött Sok szó esett „Géza bácsi” -ról, akit itthon Tisza is

így nevezett, meg az „Öreg Sándor”-ról, t. i. Wekerléről. Társalgásunk során Tisza egy igen komoly nyilatkozatot tett: „A munkapártnak az az összetartása — mondotta — mely most már kétségtelen, rend kívül erősíti a magyarság tekintélyét a német politikusok előtt. Berlinben most már látják, hogy a többségi párt szembe is tud helyezkedni Béccsel, ha elveivel ellenkezőt kivannak tőle, szóval olyan férfiakból áll, akiknek politikájával számolni kell”. Fájdalom, a berlini körök ezen benyomásáról úgylátszik csak Tisza szerzett tudomást, Károly király ellenben nem, mert különben a mind súlyosabbá váló helyzetben visszajuttatja a hatalom polcára azt a férfiút, aki hatalmas erejével talán még feltartotta volna a dinasztiának lejtőre jutott szekerét.

X.

1918 október 14-én délután különvonat vitte a magyar delegátusokat Bécsbe. A Pullmann-kocsi minden szakaszában csak két delegátus foglalt helyet, hogy így kényelmesen utazhassunk az osztrák fővárosba A bécsi pályaudvaron a képviselőház tisztviselői és szolgái fogadtak, elkalauzoltak az állomás előtt reánk várakozó hadügymi-

niszteri autókhoz, ezeken száguldottunk a Hotel Imperial elé, ahol a gyönyörű márványoszlopos csarnokokon át a nekünk fenntartott pazarul berendezett szobákban szállásoltak el.

Soha ilyen nagy úr nem voltam.

Másnap delelőtt ennek a szállodának társalkodójában izgalmas jeleneteknek voltam tanuja. Wekerle miniszterelnök feldúlt kedélyállapotban érkezett oda, mert kihallgatáson volt a királynál. Hogy miket mondott, annak közlésére még mindég nem tartom elérkezettnek az időt.

Délután négy órára volt kitűzve a delegáció külügyi albizottságának ülése. A rendelkezések szerint ezt követőleg azonnal, vagyis hét órakor indult vissza különvonatunk Budapestre. Mielőtt az Imperial-szállót elhagytam, az egyik szobaleánytól megkérdeztem, mit kíván inkább, 20 koronát, vagy a fél kenyeret, ami a Budapestről magammal hozottból megmaradt. A szobaleány elmosolyodott és felelt: Ha azt a fél kenyeret nekem adja, olyan borravalót kaptam, melynél örvendetesebbet még sohasem.

Ilyen volt az élet a császárvárosban, amikor mi a Magyar Ház rokokó tanácster-

mében gyűltünk össze. Először léptem át ennek a teremnek küszöbét és amint megláttam a fehérre zománcozott székeket vörös bőrpárnáikkal és az aranyléces márványfalakat, a notabelek francia forradalom előtti gyülekezete jutott eszembe.

Éreztem, azok tanácskoznak itt is, akik már semmit sem segíthetnek a helyzeten.

Burián báró, a külügyminiszter megtartotta ekszpozéját, mely alatt Károlyi Mihály gróf gúnymosolya bosszantott bennünket. Amikor pedig ez a győztes Catilina, akinek minden szava elárulta, hogy nagyon még van elégedve a fejleményekkel, Burián és Tisza ellen filippikát tartott, az előbbinek arcán egy izom sem rándult, Tisza azonban meg nem állhatta, hogy egyszer-másszor felháborodottan közbeszóljon. Vitába azonban nem bocsájtkozhatott ezzel a sötét alakkal, mert program szerint a vita folytatását máskorra halasztották.

Elhalasztották, de mindannyian éreztük, ezt soha többé folytatni nem fogjuk.

Azt, hogy Tisza István tompa, férfias hangját utoljára hallom és hogy ezután még csak egyszer fogok vele kezet, nem gondoltam ezen ünnepélyes teremben átélt szomorú pillanatokban.